

Епископ далматински
др Никодим Милаш

EX ORIENTE LUX

Писмо поводом предавања професора Делића изданих под насловом
„Babel und Bibel”

www.pravoslovo.net

Приволом самога писца писмо се ово штампа по жељи адресата.

Писмо ово показује, на какву странпутицу може навести човјека разум његов у питањима вјере, кад се у себе самога поуздава и кад пренебрегава авторитет цркве.

Преосвештени Господине!

Ваше Преосвештенство пише ми, да сте прочитали у појединим часописима и новинама многе биљешке поводом предавања, која је држао лане и ове године берлински професор Ф. Делић и која су наштампана била под насловом „Babel und Bibel”; и изразили сте ми жељу, да Вам разјасним истакнуто сада питање, по коме као да наша Библија, посебно старозавјетно св. писмо, није оригинална и Богом надахнута књига, као што је ми сматрамо, него да све оно што садржи Библија, све то да је узето из историје и религије древнога Вавилона, и дакле да Библија не садржи божје откривење, него просто људско умовање.

Радо се одазивљем тој жељи Вашој. Молим само да ми допустите, да у одговору будем мало опширнији, него што би то дозвољавало једно обично писмо. Питање је врло важно и замашно, те и одговор на исто мора да буде чим исцрпнији.

Молим уједно, да одговор онај мој примите не као од специјалисте по библијској науци, него као од човјека, који има опће богословско образовање, и који је сада из разних старијих и савремених списа по овоме питању прибраво онолико, колико му се нужним учинило, да исто питање буде чим боље расвијетљено.

Др. Ф. Делић професор је семитских језика у берлинском универзитету, и члан је њемачког оријенталског друштва (Deutsche Orient-Gesellschaft) у Берлину. Као члан тога друштва он је неколико пута ишао у земље некадашње Сирије и Вавилоније, околу ријека: Еуфрата и Тигриса. Активно је учествовао у радњама при ископавању старих асирско-вавилонских споменика, које су изводили изасланици истога друштва, и необичном ревношћу изучавао је те споменике. Изучавања та своја и резултате истих хтио је Делић да саопшти у

Берлину члановима друштва, и ради тога држао је 13. јануара 1902. јавно предавање у присуству њемачкога цара Вилхелма II и царице.

У програму је поменутог оријенталског друштва, да разјасни топографију Бабилона, да утврди бабилонску археологију и да расвијетли древну историју истока. Према том својем програму друштво је много старих писмених споменика открило. Делић је нашао тијесну везу између тих споменика и старозавјетне историје, а такођер и велики значај што ти споменици имају за разјашњење и јасније разумијевање многих ствари, о којима се у Библији говори. Овај значај тих споменика за Библију, истиче Делић одмах у почетку свога предавања, и пошто управо о томе значају он и хоће да говори, ради тога је своје том предавању и дао наслов: Бабилон и Библија. Жалећи што је свијет мало пажње до сада на то обраћао, заносом одушевљеног асириолога он каже: „Непобитна је истина, да кад сума добивених нових познања, изишавши из научних кабинета, продре и живот: у цркве и у школе, узбудиће живот људи и народа много дубље, и покренуће га у напријед много више, него ли сва скупа модерна открића природних наука. Међутијем све се јаче учвршћује увјерење, да су резултати бабилонско-асирских ископина на првome мјесту позвани, да створе нову епоху колико у разумијевању старог завјета, толико и у суђењу о њему, и да за сва времена остану тијесно везани Бабилон и Библија.” Напомињући затијем, како је услијед научних истраживања доказано сада, да је израиљски народ и његова писменост између најмлађих, Делић додаје: „Чак до новијих наших времена стари завјет представљао је засебни свијет: ту се говорило о временима, до којих се тек дотицала класичка старина, и о народима, о којима Грци и Римљани нијесу ништа, или су врло мало споменули. Библија је била за оострани азијски свијет од близу 650 год. пре Христа једини извор, и пошто се њезин кругозор простирао на сав велики квадрат између средиземнога мора и персијског голфа, и Арарата и Етиопије, то је она и била пуна загонетака, које се можда никада не би биле ријешиле. Сада на један пут падају преграде, које су затварале старозавјетну позорницу, особито са западне стране, и свјежи и живоносни вјетар са истока уз јаку свјетлост провејава и расвјетљује сву ону по својој старини уважену књигу (Библију), и то тијем јаче, што је јеврејска старина од почетка до краја везана са Бабилонијом и Асиријом.”

Послије тако јасно и чисто изражене тежње, коју Делић има својим овим предавањем, он показује примјерима из добивених бабилонско-асирских споменика, а поглавито из књижевности клинастим писмом, како се данас може позитивно знати о разним мјестима, о којима се у Библији говори, а за која се није знало гдје су, на прим. о халдејском Уру, мјесту рођења Аврамова, о разним лицима, на пр. Саргону, Санхерибу, Хамураби (Амарфалу) и др, и о поједини народима и њиховим особинама. Особито се Делић зауставља на бабилонској култури за

вријеме цара Хамураби околo 2250. године пре Христа, и показује тадашњи високи њени ступањ. „Кад дванаест племена Израилевих дођоше у Ханаан”, каже он, „ту они нађоше земљу, у којој је у пуном смислу владала бабилонска култура. И није сама индустрија давала правац земљи, него тако исто и трговина, и право, и обичај, и наука Бабилоније. Према томе постаје од једном јасно, зашто на прим. старозавјетна система новаца, мјере и тежине, спољашњи облик закона: „ако неко учини ово или оно, мора то и то”, потпуно су бабилонски; и као што је старозавјетно принашање жртве и свештенство скроз проникнуто бабилонским упливом, тако је пажње достојно, да и само израиљско предање о постанку суботе нема тврдог свога доказа (испореди II Мојс. 20, 11 са V Мојс. 5, 15). А пошто су и Бабилоњани пазили на дан суботњи (šabattu), кад се је славило помирење богова, тј. кад се није смјело никакав посао радити; и пошто опет у једном ископаном жртвеном и празничном календару дани 7, 14, 21, 28. мјесеца означени су као дани, у којима „пастир великих народа” не смије јести никаквог печеног меса, не смије своју кошуљу мијењати, не смије жртву принашати, краљ не смије у колима се возити, жречица и мударац не смије пророковати, па ни љекар своје руке не смије на болесника положити, уопће као дани, који нијесу за никакву радњу, то не би могло никакве сумње бити, да за пуноћу благослова, која се садржи у суботњем, односно недјељном почитку, ми имамо захвалити у пошљедњој основи оном древном културном народу на Еуфрату и Тигрису. Али има још више. У берлинским музејима чува се једно особито драгоцјено благо. То је једна мала плоча, на којој се налази једна бабилонска легенда о томе, како се догодило, да се први човјек лишио бесмртности. Мјесто гдје се наша та плочица, наиме Ел-Амарна, и многе тачке са црвеним египатским мастилом, које се опажају на плочици, и које показују како се египатски научник трудио да себи олакша разумијевање текста на туђем језику, доказују *ad oculos*, како су се марљиво изучавали производи бабилонске књижевности још у ово старо доба, чак и у земљи Фараона. Је ли послје тога какво чудо, да се то исто догађало и у Палестини, у старије исто као и у позније доба, и да цио низ библијских прича (*eine Reihe biblischer Erzählungen*) сада на један пут показује се у својој првобитној форми и добива свјетлост из таме бабилонских драгоцјених хумова?”

Говори затијем Делић о потопу, који је описан на једној табли из библиотеке Сарданапала у Ниневији околo 2000 година пр. Хр, и то: да је Ксисутрос (бабилонски Ноје) добио налог од бога морске пучине да сагради брод у одређеној величини, да га добро смолом облијепи и да се у броду том склони он, његова породица и по пар од свакога живого; то је учињено било, улаз у брод затворен, и одмах се затијем почео брод таласати по води, што је трајало неколико дана, док се на пошљетку није зауставио на једном брду, које се звало Низир. Седмога дана пустио је

Ксисутрос голуба из брода, али се брзо исти голуб повратио, јер није нашао нигдје земље, да би могао стати. Пустио је послије тога ластавицу, али се и она повратила, и на пошљетку врону, која се већ није у брод вратила. Оставио је тада Ксисутрос брод и на врху брда приносио је жртву, коју богови уважише. „Сва ова прича”, додаје Делић, „управо овако као што је ту описана, прешла је у Ханаан; али обзиром на различне земљишне услове заборавило се, да је при томе море главни фактор био, и с тога ми налазимо у Библији двије приче о потопу, које не само што су са гледишта природних наука немогуће, него осим тога још и сасвијем протурјече једна другој.”

Спомиње се тада о створењу свијета, како је то описано у бабилонским изворима. „У првоме почетку свију ствари била је само мрачна хаотичка вода, која се звала Тијамат. Али кад се богови спремају да свемир доведу у ред, подигне се Тијамат, представљена већим дијелом као аждаја, или и као седмоглава змија, у најжешћем непријатељству противу богова, избаци из себе сваковрсна чудовишта, особито огромне отровне змије, и спреми се заједно с њима у дивљем гњеву и бјесноћи на борбу противу богова. Сви богови задрхташе од страха, чим опазише оне страшне противнике; само бог Мардук, бог свјетлости и јутарњег и прољетњег сунца, изјави да ће он на борбу под условом, да му буде уступљено првенство међу боговима. Наступио је тада величанствени приказ. Пошто је бог Мардук разапео најприје јаку мрежу са истока, југа, сјевера и запада, да му не би Тијамат умакла, ступа он, сјајно оружан и у маестатичном сјају, на своја кола, упрегнута са четири ватрена коња, посматран са удивљењем од богова. Упути се он управо к аждаји и њеним пратиоцима и даде знак на двобој. Закрикну у тај час Тијамат дивље и гласно, тако да се до дна потресе њена основа. Отвори своје чељусти чим је више могла, али још прије него што ће моћи да их затвори, бог Мардук пусти зао вјетар да уђе у њену унутрашњост, зграби тада копље и њим јој срце распара, свали јој мрцину и стане на њу ногом, док међутијем њени помоћници буду сви повезани. Послије тога Мардук пресеже Тијамат на пола као рибу, и од једне половине учини небо, а од друге земљу, раздјеливши у исто вријеме кроз небески свод горњу воду од доње, снабдје небо мјесецом, сунцем и звијездама, а земљу растјењем и животињом, док на пошљетку није изишао из руке створитеља први пар људи, састављен из гњиле и божанске крви.” За ову бабилонску причу о створењу свијета каже Делић, да она стоји у најтјешњој вези са библијском, и „свештенички научник, који је саставио прву главу генезиса (I Мојсијеве књиге), постарао се да чим може више уклони све митолошке црте из ове приче о створењу свијета.”

У Библији говори се о љубави к ближњима и о томе, да ближњему свом не треба чинити оно, што се себи не жели. „И ове основе прописе природне човјекове тежње самоочувања читамо ми код Бабилоњана у потпуној једнакој вези, као што је то у 5. 6. и 7. (односно 6, 7. и 8.)

заповједи старога завјета,” опажа Делић.

„У Бабилону” пише даље Делић, „исто као у Библији, појам о гријеху јест моћ која над свим влада. Према томе појмљиво је, да су и бабилонски мислиоци о томе размишљали, како је било могуће, да потпадне гријеху и смрти човјек, који је створен по божјем облику и који је изишао из руку Створитеља. Библија има лијепу и пуну дубокога смисла причу о томе, како је змија завела жену. А међутијем и ово је чисто бабилонско... Питање о постанку библијске приче о паду човјека кроз гријех има, као никаква друга, еминентно религијско-историјску важност, особито за новозавјетно богословље, које првome Адаму, кроз кога је дошао у свијет гријех и смрт, протуставља другога Адама. Па и то расвјетљује један стари бабиловски цилиндар: у средини је дрво са висећим воћем, десно је од дрвета човјек, који се познаје по роговима, симолом снаге, лијево је жена, и обоје имају пружене руке к воћу, а иза жене је змија. Па може ли се не опазити веза између ове старобабилонске слике и библијске приче о паду човјека кроз гријех?”

И бабилонско учење о паклу има много сличнога у Библији. „Али пажње је достојно, да бабилонска представа о паклу за један је степен блажија од старозавјетне,” додаје Делић. И продужава: „Да је на пошљетку прича о божјим посланицима, о анђелима, о којима нијесу знали ништа Египћани, чисто бабилонска; да представа о херувимима и серафимима, о анђелима чуварима, који прате људе, потиче из Бабилона, то је ствар позната. Исто треба казати и о демонима.”

„Таким начином,” завршујући наведена своја упоређења, Делић каже, „ја сам можда успио показати, да и у нашој религијској мисли среством Библије находи се још које чега бабилонскога. Ако се отклоне ове представе, које ма и да потичу од високо даровитих народа, али које су ипак чисто човјечанске, и ако ми ослободимо наше мишљење од сваковрсних дубоко укорјењених предрасуда, сама религија, какву су проповиједали пророци и псалмопјевци старога завјета, а у најузвишенијем смислу Исус, не само што не ће бити ни мало повријеђена, него напротив из овог процеса очишћавања та ће религија изићи истинитијом и чистијом.”

И преважно питање о монотеизму код Израилћана додирнуо је у закључку ове своје ријечи Делић, и за тај монотеизам каже, да је „Бабилон у најновије доба открио нове неочекивано изгледе.”

„Она старосемитска ријеч или боље рјечица, којом се означаје Бог, и која нам је свима позната из онога: Ели, Ели лима савахтани, јест Ел и значи: цијељ. Биће, ка којему као к цијељи својој управљене су очи људи који на небо гледају, на које свако обраћа свој поглед и које човјек назире у даљини (Јов. 36, 25), ово биће, ка којему човјек пружа руке своје, за којим човјеково срце чезне, видећи непостојанство и несавршенство овога живота, то биће семитска номадска племена назваше Ел или Бог. И пошто се њима представљала божанска суштина једном једином, то се

код оних старих сјеверо-семитских племена, која се населише у Бабилонију околo 2500. године пр. Хр, налазе таква имена за особе, као: „Бог с тобом”, „који Богу припада”, „Боже, обрати ми се опет”, „Бог је Бог”, „да Бог није мој Бог” итд. Али има и још. Добротом директора египатско-асирског одјела британског музеја ја сам омогућен да прикажем овдје три мале плоче од гњиле. Па шта се види, рећи ће се, на тим плочама? Трошну и раскомадану гњилу са урезаним неким словима, која је тешко разабрати! Истина је, али су оне драгоцене тијем, што показују тачни датум, и то из доба Хамураби, а једна посебно из доба, кад је владао отац његов Син-мубалит; и још су оне веома драгоцене тијем, што садрже три имена, која имају опћи интерес у религијско-историјском одношају: Ја-а-ve-ilu, Ја-ve-ilu, Ја-u-um-ilu, то јест имена: Јаве (Јехова) јест Бог. Дакле Јаве, који јест, који вјечно постоји (јер, као што ми имамо основе да кажемо, то значи ово име), који се никада не може измијенити, за кога не постоји, као за нас људе, сутра или јучер, него који, од рода у род над звјезданим сводом, који се вјечно креће по утврђеним законима, живи и дјелује, то име Јаве духовна је својина управо оних номадских племена, из којих су хиљаду година кашње имали да потеку синови Израиља.”

„Религија Семита, који се преселише у Бабилонију, прешла је ту на брзо у политеизам, који се у тим странама од неколико стољећа удворио био међу старим и најстаријим становницима; политеизам у осталом, који погледом на представу његову о боговима, није нам никако несимпатичан, јер бабилонски богови жива су бића, која све знају и свугдје су, који слушају молитве људи, и ако људски гријеси и узбуђују код њих гњев, ипак су свагда готови на опроштај и милосрђе... Али и покрај тога, што слободни и просвјешћени умови отворено учише, да Нергал и Небо, бог мјесеца и бог сунца, Раман, бог грома и сви остали богови једно су у Мардуку, богу свјетлости, ипак политеизам, груби политеизам био је за три хиљаде година бабилонском државном религијом.”

„И вјера у Јаве, под којом је као под заставом Мојсеј сјединио дванаест номадских племена Израиља, била је и остала је са разноврсним човјечанским слабостима у себи, са онаквим наивним антропоморфистичким и антропатичким назорима, који су својина млађаног доба човјечијега рода, са незнабошким жртвеним култом и спољашњим узаконењима, тако да народ из доба пре ропства није могао бити сачуван од непрекидног отпадања од те вјере и служења Баалу и Астарти (Истар) до такве мјере, да су они чак своје синове и ћери принашали на жртву Баалу, а по највише пак са израиљским партикуларизмом, и то све дотле, док пророци својим напоменама, као Јоил, да треба срца, а не одјеће кидати, и псалмопјевци са изрекама, да су смирени дух и скрушено срце Богу угодне жртве, не примораше да вјера постане својина духа човјекова, и док са проповједју Исуса, да Бога, оца

свију нас, треба поштовати у духу и у истини, није наступило ново вријеме, новозавјетно.”

Ово је садржај поменутог Делићевог предавања. Исто је предавање изазвало велику узрујаност и нападаје на Делића, особито са стране протестантских ортодоксала и рабинера. Годину дана кашње, и то 12. јануара ове (1903.) године држао је Делић опет друго предавање у Берлину пред члановима оријенталскога друштва, и у присуству њемачког цара и царице. Одмах у почетку овог свог предавања Делић се осврће на ону узрујаност, коју је изазвало прво његово предавање.

„К чему ова борба противу „Бабилона и Библије”, кад сама логика ставља у везу та два имена? И како је могуће и помислити, да се могу она озбиљна питања, која проникавају сву Библију, просто мимоићи изразом: „првобитно откривење”, који је једним заборављеним стихом старога завјета већ жигосан као лажан? И приказује ли „морални монотеизам Израилља” у својем својству, као „право откривење живота Бога”, збиља неку несавладљиву тврђаву у борби мнијења, која је Бабилон изазвао у наше дане?”

„Жалост је, што многи из једностраних обзира према догматичким одредбама, не само што не ће да уваже велику корист, коју им непрестано пружа Бабилон, као „тумач и освјетљитељ” Библије, него они ту корист сасвијем још игнорирају. А међутијем, колико би морали бити благодарни сви они који читају и тумаче Библију за нова познанства, која нам пружише и непрестано пружају с трудом скопчане ископине на бабилонским и асирским рушевинама!”

„И ја по самој основи избјегавам постојано да говорим „о потврђивању” Библије. Јер у истини био би лош значај Библије, као извора старе историје, кад би она сваки час потребовала за своју потврду тек споменике клинастога писма. Али ипак заслуживало би да изрекну признање тумачи Библије, кад у тим споменицима нађу разјашњења о разним лицима, мјестима, догађајима и др, о којима у Библији није доста јасно и разговјетно споменуто,” и тада Делић приводи мноштво разних примјера о томе, те опажа, како је много тога потпуно слично и у Бабилону и у Библији. „Овдје као и тамо види се особито настојање да се кроз симболичке слике прикажу говори и мисли; овдје као и тамо једнака чудеса и знаци, непрестано „откривење” божанства, особито у сну; исте наивне представе о божанству; као што у Бабилону богови једу и пију, и радо се предају почитку, тако се и Јаве у вријеме вечерње хладовине одмара у рају и ужива у пријатном мирису жртве Нојеве; и као што у старом завјету Јаве говори Мојсију, Аарону и свима пророцима, тако говоре у Бабилону богови људима, или непосредно или кроз уста својих свештеника и богоугодних пророка и пророчица.”

И сада већ Делић напушта своје поље, као асириолог, и прелази на поље богословско, поље за њега туђе и зато много трновито. Говори он о

откривењу божјем у старом завјету, и каже: „Већ одавна стоји непомично тврдо убјеђење код свију научно изображених и протестантских и католичких богослова, да је велика погрјешка била сматрати у староме завјету сакупљене драгоцене остатке старо-јеврејске писмености у свој њиховој цјелини кроз толико стотина година за религијски канон, за вјерску књигу, која је од почетка до краја Богом надихнута, премда се ту налазе списи, као књига Ијова, која са ријечима, које се по некада приказују бласфемијом, доводи уопће у сумњу постојање праведнога Бога; или се налазе управо свјетовни писмени одломци, као на прим. сватовац (тако звана висока пјесма Соломонова). У лијепој еротичкој пјесми 45. псалма читамо ми ово у слиједећим стиховима: „Чуј, кћери, погледај и обрати к мени ухо своје, заборави народ свој и дом оца свога, и цару ће омиљети љепота твоја, јер је он господ твој, и њему се поклони.” Није тешко себи представити, шта би се све морало догодити, да се књиге и мјеста као ова тумаче богословски, или чак месијански... Али и за остале дијелове старозавјетне књижевности напуштена је данас, чак и од католичке цркве, вербална инспирација; на ово принуђава сами стари завјет својим мноштвом двоструких прича, које једна другој протурјече, и оном пометњом у пет Мојсијевих књига, коју је немогућно разбистрити, а која је постала услијед непрестаних прерађивања и разређивања тих књига. А ставивши руку на срце, ми нијесмо у опће ни заслужили таквог непосредног, личног божјег откривења.”

Осврће се затијем Делић на старозавјетни монотеизам, па разматрајући га колико са религијске, толико и са етичке стране, оцјењује га као јеврејски национално-партикуларистички монотеизам.

„Јаве је једини прави Бог”, пише Делић, „али уједно он је само и искључиво Бог Израилља, и Израилљ је његов изабрани народ и његово наслједство, а сви други су народи „гојим”, или незнабошци, од самога Бога осуђени на безбожје и идолопоклонство. Ово је наука, која не може никако бити доведена у склад са нашом свијешћу о Богу, а која је наука сухим ријечима изражена у 19. стиху 4. главе 5. књиге Мојсијеве, који међутијем једним ударом поништава привидну слику „прво-откривења”, и који стих гласи: „„Да не би, подигавши очи своје к небу и видјевши сунце и мјесед и звијезде, сву војску небеску, преварио се и клањао им се и служио, јер је то Јаве, Бог твој намјенио свима народима под цијелим небом, а вас узе Јаве и изведе вас из Египта, да му будете народ наслједњи.” Дакле сами Бог је хтио и наредио народима под цијелим небом клањање звијездама и идолима. И ово још страшније изгледа, кад видимо у 5. књ. Мојсијевој (5, 2) заповјед божју Израилљанима, да морају седам великих и јаких народа, што ће наћи у Ханаану, без милосрђа разбити и потрти, ради њиховог безбожја, и као што у 16. стиху каже: „И истријебићеш све народе, које ти Јаве, Бог твој, преда, и нека их не пожали око твоје.” Овај национално-партикуларистички монотеизам, који наравно није се могао показати у одјелима, као онај гдје се прича о

створењу свијета, али који иначе непорјечно провејава сав стари завјет, почињући од Синаја: „Ја сам Јаве, твој Бог” до Деутероисаије: „Утјешите, утјешите мој народ”, и до пророчанске ријечи Захарије: „Овако вели Господ Саваот: у то ће вријеме десет људи од свих језика народа (гојим) ухватити једног Јудејца за skut говорећи: идемо с вама, јер чусмо да је Бог с вама (8, 23)”, овај монотеизам, који на прим. и Павао признаје (Ефес. 2, 11 и сл.), и који оставља без наде и без Бога у свијету све остале народе земље хиљадама година, тешко је признати да је открочење светог и праведнога Бога! Па ипак сви смо ми из младости толико хипнотизовани тим догматом о једином изабраном народу Израилу, да ми сматрамо историју старогa свијета са сасвијем неправогa гледишта, и још и данас се радо задовољавамо са улогом „духовног Израилја”, заборављајући онај велики историјски преврат, који се догодио у почетку новозавјетнога доба среством Јована крститеља и Исусове проповједи, и ону драматичку борбу између јудејства, јудео-хришћанства и погано хришћанства, кад је Петар морао да рекне: „Заиста видим, да Бог не гледа на особу, него мио је њему у свакоме народу онај, који га се боји и који твори правду”, рушећи тијем преграду између источно израиљског и хришћанско философског посматрања свијета.”

Па разумијевајући да је оштру осуду изрекао о старозавјетном божјем открочењу, у које хришћани вјерују, хита Делић да у закључку овог свог предавања каже: „Ја за моју особу живим вјером, да старојеврејска писменост, ако она и изгуби свој карактер „откривених” или проникнутих „откривеним” духом књига, ипак ће она задржати увијек високи свој значај, особито као једини своје врсте споменик великог религијско-историјског процеса, који траје и до наших дана.” А то значи, по Делићу, да треба користити се свима резултатима слободног научног истраживања да се потпомогне даљем развићу религије, или другим ријечима, да се напусти данашња хришћанска догматика и да се састави рацијоналистичка вјера.

У штампи овог другог свог предавања Делић му је додао „на разјашњење” ово: „Ко је оно што иде из Едома, у црвеним хаљинама из Восора? Ја сам (Јаве), који говорим правду и вриједан сам спасти. Зашто ти је црвено одијело и хаљине ти као у онога који гази у каци? Газих сам у каци, и нико између народа не бјеше са мном; али их изгазих у гњеву свом и потлацих у љутини својој, и крв њихова попрска ми хаљине и искаљах све одијело своје. Јер је дан од освете у срцу мом, и дође година да се моји искупе. Погледах, и никога не бјеше да помогне, и зачудих се што никога не бјеше да подупре; али ме десница моја избави, и јарост моја подуприје ме. И изгазих народе у гњеву свом, и опојих их јарошћу својом и пролих на земљу крв њихову.” „У истини, по језику, стилу и намјери права бедуинска пјесма послвије боја и побједи. Али није то! Ова ријеч Исаије (63, 1-6) и хиљаду других пророшких ријечи, пуних неугасиве мржње према свима народима; противу Едома и Моаба, Асура

и Бабилона, Тира и Египта, већином вјештачких одломака јеврејске риторике, треба ето да прикажу, и то у највећој узвишености етичко пророштво Израиља! Овај излив политичке суревњивости, који је потекао из дотичних прилика времена и са човјечанског гледишта можда и појмљиве страствене мржње давно минулих покољења, да мора још и нама, чедима двадесетого вијека послје Христа, да мора западним и хришћанским народима служити као вјерска књига за морал и поуку! У мјесто да ми благодарно размишљамо о божјем промислу о нашем народу од првих германских времена и до данас, ми хитамо да и даље из незнања, равнодушности или зашљепљености признајемо оним староизраиљским оракулима карактер „откривења”, који не може да буде потврђен нити науком, нити религијом или етиком. Чим се више ја удубљујем у дух старозавјетног пророшког писма, тијем се теже осјећам при Јаве, који потире народе својим мачем незаситивога гњева, који само једно мезимче има, а напротив све друге народе предаје мраку, срамоти и погибији, и који је још Аврааму рекао (1 Мојс 12, 3): „благословићу оне који тебе узблагосиљају, и проклећу оне који тебе успроклињу”, ја утичем се к ономе, који је и у животу и при смрти учио: „благосиљајте оне који вас проклињу”, и са пуно повјерења и радости и озбиљне тежње тражим морално усавршење у Бога, којему нас је Исус научио да се молимо, у Бога, који је љубазни и праведни отац свију људи на земљи.”

Ово друго предавање Делићево изазвало је још већу полемику међу ученим свијетом, него ли оно прво. Изазвало је и једно нарочито писмо њемачкога цара Вилхелма II, које је он управио 15. фебруара 1903. предсједнику њемачког оријенталског друштва у Берлину, адмиралу Холману.

У издањима Делићевих предавања, која су изишла послје првих, Делић се осврнуо на поједине од својих противника, и у опаскама, које су штампане на крају тих издања, одговара у кратко тим противницима, изјављујући да ће им потанко одговорити, кад се мало утиша ватра полемике; уједно у тим опаскама разјашњава главније мисли у својим предавањима, које, по његовом мишљењу, нијесу биле правилно схваћене.

Овај опширнији одговор Делићев није још изишао у штампи. Међутијем изгледа, да нијесу баш много утицали на Делићеву главну мисао, ради које је он она своја предавања држао, сви они многи нападаји на њега, и да га нијесу помутили у његовом антибиблијском раду. У априлу 1903. он је држао опет у истом локалу у Берлину у присуству њемачкога цара и царице и треће предавање, које је издао са насловом: „У земљи некадашњег раја”. У овом предавању и не додирује више Делић питања, која су састављала главни садржај првих његових предавања и која он ваљда сматра већ ријешенима, него ту само он описује стару Бабилонију, истиче велики значај бабилонске културе за опћу историју старога свијета на истоку, и показује рад и високу задаћу њемачког оријенталског друштва.

Рекао сам, да су противу Делићевих предавања многи устали, а понајвише протестантски ортодоксали и јеврејски рабинери. И ово је сасвијем појмљиво. Овим пошљедњима Делићевом теоријом руши се основа све службе њихове. Један рабинер (Розенберг) назвао је Делића, ради ових његових предавања, Корејем (Kaurach), подобним ономе Кореју, који је са неколико својих присталица устао био противу Мојсија, и који је за то од Бога подвргнут био страшној казни (4. књ. Мојс. гл. 16). Први пак сматрају творцем Библије самога Бога, и писци Библије, сви без разлике, нијесу ништа написали од себе, него све само по надахнућу Духа светог. Све и до пошљедње ријечи у Библији од Бога је надахнуто, те је безусловно нужно признавати у њој, како реалну, тако и вербалну инспирацију. Библија би престала бити божјим откривењем, кад би се и само једно слово у њој сматрало да није инспирирано и непосредно од самога Бога диктирано. При таквом свом погледу на Библију лако је разумјети, зашто су противу Делићевих предавања дигнули свој глас протестантски ортодоксали, који га назваше просто богохулником. Али и са других страна дигли су се гласови противу тих предавања. Делићева теорија названа је панбабилонизмом, по којој се бабилонска култура истиче као првоизвор не само старозавјетне историје, него и религије старозавјетне, а посредно и новозавјетне. Противу тога панбабилонизма изразише се и протестантски богослови конзервативнога правца, и они либералне критике, па чак и поједини између најугледнијих другова по струци Делићевих Професор Гункел, иначе једномишљеник Делићев, назвао га је рационалистом старога кова, тј. оног рационализма, „који потиче из супернатурализма и који сада он (Делић) као непосреднога противника побија, премда му по некада и сам подлијеже”. Хомел, Делићев друг по струци и признати асириолог, назвао га је рационалистом Веленхаузенове школе. По тој школи готово све, што Библија казује у пет Мојсијевих књига, све је то састављено кашње, и ништа у тим књигама, особито у првој нема, што би са религијско-историјског гледишта истинито било. Пета Мојсијева књига то је интерполација из доба мало прије цара Осидеја, тенденциозни спис, који је састављен био у особитој сврси од дотичне реформаторске странке и подметнут у храм. Исто и обредна књига, која се Мојсију приписује, потекла је у добу ропства, и Јездра је ту књигу објавио Јудејима, која сада саставља већи дио друге, треће и четврте Мојсијеве књиге. У кратко, по тој школи, којој нема више од тридесет година, сва старозавјетна историја, почињући од историје постанка свијета, како је описана у првој Мојсијевој књизи, потекла је из политеистичког учења бабилонскога и постала је у доба судија; све што се о патријарсима говори у Библији, све су то митуси, који су се чували код старих Ханаанејаца, и језгра свега онога, што је казано о борављењу Израилћана у Египту, о Мојсију и о Синају, све је то у најбољем случају басна. Шљедбеником и

распространитељем учења ове школе, Хомел сматра Делића.

Ја сам врло много прочитао од онога што је ове године наштампано поводом Делићевих предавања. Једини, који је ријеч одобрења Делићу изрекао за ова његова предавања, то је познати Харнак. У оцјени односнога писма цара Вилхелма овај се професор изразио у основи солидарним са Делићем, истакнувши у осталом и овдје своју осуду хришћанског догмата о божанству Христовом и своје особито суђење о откривењу. Говорећи пак посебно о Делићевим предавањима, Харнак пише: „Да велики дио митуса и легенда старога завјета заједно са многим главним елементима старе израиљске културе потиче из Бабилона, то је одавна већ познато. Да је овај факт судбоносан за обично мишљење о божанском откривењу у старом завјету, и то је већ чврсто утврђено; и да се опровргне то мишљење, није требало обраћати се тек Вабилону, јер стотина других чињеница то је већ опровргло. Само што није било ово још до сада свима познато... Са захвалношћу ми морамо поздравити то, што је Делић распространио у шири круг правилни поглед на стари завјет”. Сасвијем је појмљива овака похвала Делићу од стране Харнака, за кога не постоји никакво откривење, осим субјективнога, и дакле беспредметно је свако објективно надприродно откривење.

Све ово питање, којему су дала повода она Делићева предавања, или овај, како Њемци кажу, *Vibelstreit*, нас православних врло се мало може тицати. За православне постоји авторитет цркве, као живе чуварнице предања, која нам је дала књиге светога писма и која нас учи, како морамо на те књиге сматрати. Протестанти не признају авторитет цркве, нити признају предање, те и немају, нити могу имати за суђење о канону светога писма другога правила, осим свог особног суђења. И овијем се тумачи онај *Vibelstreit*, који сада изазваше Делићева предавања.

Православних се може ово тицати само са опћег научнога гледишта. Кад наука нека, ма како се она звала, пружа неке нове податке о једноме питању, дужност је просвјешћенога свијета, да то уважи и да резултате те науке узме у онакав обзир, какав ти резултати по себи заслужују. Ово важи као опће научно правило, а важи, и мора важити и за богословску науку. Ако једна или друга наука пружи хришћанском богослову неке нове податке, који могу да боље расвијетле вјечни Промисао, како нам га црта св. писмо старога и новог завјета, и да нам помогну да истине вјере наше још чвршће се утврде у нашем уму и срцу, и да оне постану за свакога непобитнима, тада наука богословска мора то да прими са благодарношћу и да употреби према задањи својој. Ово захтијева од хришћанских богослова вијек, у којем живимо, и високи степен данашње свјетске културе. А на ово нас упућује примјер учитеља првих вијекова цркве хришћанске. У књигама св. писма садржале су се у основи све темељне истине вјере хришћанске, и хришћанину доста је било држати се св. писма, да буде правим шљедбеником Христа. Али непријатељи

хришћанства нападали су од почетка цркве, па и до данашњег дана, на учење хришћанске вјере, и хтјели су философским својим теоријама, да покажу бестемељност тога учења. Па како су наспрам тога поступили сами апостоли, апологети и послјије други оци цркве? Ап. Павао пред атинским ареопагом доказује истину хришћанства, не цитатима из откривене божје науке, него аргументима узетима из саме грчке незнабошке философије. Доказ је ово, да Павао не само што није презрео ту философију, него да је добро био и изучио исту философију, и њу употребио на корист откривене истине. Једнаки нам доказ даје ап. Јован, који у своме јеванђељу показује, да су му у подробности познате биле разне незнабошке философске системе, особито пак гностичке системе. Апологети хришћански узбуђују наше дивљење, кад читамо списе њихове и видимо широка познанства њихова свих незнабошких наука, и каквом се вјештином они служе тим наукама да опровргну осваде незнабожаца и да одбране хришћанско учење противу философских софизама и противу многобројних тадашњих јеретика. Јустин, Атинагор, Теофил антиохијски, Климент александријски, Ориген и многи други у својим списима таквом вјештином служе се философијом, митологијом и религијским вјеровањем Грка, и Римљана у обрану хришћанства, да сви незнабошки научници скупа нијесу били у стању да им одоле. И други оци и учитељи цркве познијег доба највеће су старање у томе улагали, да изуче све профане науке, да из тих наука излуче оно што није одговарало вјечној истини, и да у корист хришћанске науке употребе све оно, што се налазило доброга у тим наукама. Сјетимо се само како је источна црква употребила на корист својег учења Платонову философију, а западна философију Аристотелу.

Ако је то тако било у стара времена цркве, кад су профане науке тек у заметку својем биле, не мора ли то служити живом поуком за нас данас, кад су све науке широко развиће добиле, и кад су дакле и богослови нашега доба позвани, да и хришћанску науку држе упоредо са развићем профаних наука? Наше доба на сав глас захтјева науку, и само науку. Она данас влада свијетом, па смијемо ли ми хришћански богослови томе се оглушити? У науци православног богословља утврђено је одавна основно начело, да између божјег откривења, схваћеног у правој смислу, и резултата позитивних наука, мора постојати склад. Према томе начелу, кад се правилно проучи и процјени вриједност тих резултата наука, за откривене истине они не могу бити друго него само нови докази тих истина. Богословље, као и свака друга наука, мора да призна авторитет чињеница. Не ће ли оно да призна чињенице, које све остале науке примају и признају, и не ће ли да уважи њихов авторитет, тада је оно мртва наука. Ако ми будемо сматрали богословље, опажа са свијем умјесно један суверени нам богослов, као пуку систему кристализованих формула, као науку која нема потребе да долази у додир са опћом културом данашњег доба, него којој је доста да у нешто измјењеним

формулама прикаже старе истине; ако ми у њој не ћемо да гледамо друго, него опширније разрађени катихисис, који садржи нешто подробније дефиниције и опровржења, тада ћемо ми лишити богословље његовог активног дјеловања на људе, који узмућени толиким новим и тешким проблемима, почеће мислити, да је и за сами живот сувишно већ његовање његове духовне стране.

Сва знања додирују се међу собом, онако као што сва материјална бића привлаче једно друго, и узајамно се подржавају на своме мјесту. Према томе, ако ми желимо да се боље прими откривена истина, наша апологетичка радња не смије се крити од свјетлости, коју бацају на природу и на човјечанску историју научна истраживања и открића; и кад ми нађемо за нужно напустити стари начин поступања у тој радњи, јер је неплодан, и заузети нови према новим приликама, ми у таквом случају морамо се сјетити, да црква, премда је она божанска установа, ипак је подвргнута закону који хоће да се све човјечанске ствари развијају; ми морамо имати на уму да истина, ако она и остаје вјечно иста, потребује вазда нових разјашњења и тумачења, и да ако она хоће да буде плодносна, мора се свагда прилагођавати потребама дотичнога вијека. Закон је живота за човјека - напредак. Човјек мора да се непрестано развија, ако не ће да изгуби своју животну моћ, и према томе како се он развија, морају се прилагођавати његовим потребама, које сваким даном расту, и све оне институције, које су позване да подржавају и развијају живот у друштву. Ако човјек, да би могао живјети, мора се обнављати, и дошљедно мијењати се, то мора и све оно што га окружава, да се дотерује и прилагођује према потребама његовим, које су сваким даном то веће. А било би грјешно и помислити, да Бог, који даје природи моћ да се обнавља, лишиће те моћи свој најсавршенији духовни створ. Забранити човјеку да мисли само до одређених граница, значило би ставити се у опрјеку са првим и основним тежњама опћег образовања свијета. Кад би се могло то наредити хришћанима, значило би хтјети хотимично запријечити у њима сваки религијски живот. Богословље, које би таково што покушало, одстранило би себе мало по мало од животнога кретања вијека, и нашло би се усамљено без икаквог плоднога рада. Треба дакако чувати човјека од предрасуда, од површних знања и дилетантизма и лажних наука, али принуђавати га да презире праву науку и да је начелно сматра непријатељем вјечне истине вјере, значило би жељети му зла, и саму вјеру сматрати нечим, што се свјетлости боји.

И ово што је сада речено, вриједи за сваку свјетску науку, која има чврсту, позитивну основу, и која је по резултатима својима авторитет свој вијековима засвједочила. Међутијем ово се још не може рећи за асириологију, као науку.

Асириологија не броји више од 60 година. Изучавање развалина у пространству земаља около ријека Еуфрата и Тигриса почело је било

још првих година XIX вијека. Слабо је оно у почетку напредовало. Али кад су поједине ископине около Ниниве, некадашњег главнога града Асирије обратиле на себе озбиљнију пажњу научника, и кад се почело са више сигурности читати клинасто писмо, које се налазило на многим споменицима, тада већ подвргава се научној радњи све оно што је то писмо приказивало, поред систематичке уз то радње около самих ископина. Са Ниниве, код садашњег Мосула, у чијој су близини нађени први споменици старога доба асирскога царства, прешло се радњом низ ријеку Тигрис до данашњег Нимруда, гдје су се откриле четири велике полаче из старога доба, и најпослије се дошло до некадашњег гласовитог Вавилонског главнога града провинције Вавилоније и вавилонско-халдејскога царства, уз доњи Еуфрат и Тигрис. То је онај град, престоница царства сенаарског (јер тако се зове јеврејски Вавилонија I Мојс 11, 2, 14, 1), о којем се говори у I књизи Мојсијевој (10, 10), а код данашњег мјеста Хиле на Еуфрату. Овај град, Вавилон (Babel, Вавилон) саставља од половине 1899. године главну сврху научних истраживања њемачког оријенталског друштва у Берлину. Између чланова тога друштва најревноснијим може се данас сматрати професор Ф. Делић.

Успјеси радња овог њемачког, исто као и француског и енглеског оријенталског друштва, огромни су. Мноштво је разних споменика откривено, исто и мноштво натписа, више или мање подробних, који казују о стању културном, државном и религијском народа у поменутих земљама за неколико хиљада година пре Христа; па и читави писмени документи су откривени, као што би на прим. био опширни законик цара вавилонског Хамураби (Амарфала) около 2250. године пре Христа, савременика патријарха Авраама. Важност ових асирско-вавилонских споменика призната је била одмах у почетку, чим су они били пронађени, од свега ученога свијета. Особиту су пажњу на те споменике обратили библијски егзегети, видећи у њима драгодјену грађу за разјашњење многих мјеста у старозавјетном св. писму, која дотадашњом егзегетичком методом није могуће било разјаснити, поглавито питања из историје јеврејског народа и савремених му тадашњих народа.

Али већ тада нашло се богослова, који су тај значај поменутих споменика за Библију почели порицати, сматрајући да је понижење за Библију, ако се буде испоређивало оно што она казује са незнабошким писменим изворима. Стојећи на начелу, да Библију треба тумачити самом Библијом, наводило се, да, примајући за разјашњење појединих мјеста у Библији, тој Богом надахнутој књизи, асирско-вавилонске писмене споменике, који су потекли не од Бога, него од људи, тијем руши се авторитет Библије, показује се да се строго не вјерује ријечима Библије, и да Библија таким начином постаје обичним, као и сваки други, писменим спомеником, који подлежи критици и допунама. То су говорили и тако су аргументирали о овом питању поједини већ шездесетих година прошлога вијека; а од прилике то исто говоре данас

њемачки ортодоксали и рабинери поводом Делићевих предавања. Али шта може бити понижавајућег за Библију, питао је један руски богослов пре двадесет и пет година, ако се узму свјетска историја и филологија као спољна средства у послу библијског егзегеза? Да како требало би жељети, да се библијски егзегез руководи само Библијом, да се тамна и непојмљива мјеста у Библији, каквих у њој много и много има, разјашњују и истумаче помоћу саме Библије; али се кроз вијекове показало, да је такав егзегез не само мучан, него по некада и немогућ. И ово је свагда побуђивало сваког разборитог егзегета, као што га и данас мора побуђивати, да се у тежим питањима обраћа к спољним наукама, да разјасни тамнија мјеста у Библији. Ово се управо и морало учинити, и тијем се признало право дотичним профаним наукама да буду спољна средства за тумачење Библије. И већ по томе самом, што су те науке наспрам Библије само као спољна средства библијског егзегеза, нема мјеста приговору, као да се хоће да сматрају исте науке извором за изучење на прим. историје јеврејског народа, подједнако као и Библија. Па кад је то тако, ни мало не ће бити порушен авторитет Библије, нити ће она изгубити ишта од свога значаја, ако ми будемо разјашњавали тамнија мјеста у њој из туђег извора, који нам је за то згодан, кад у њој самој не можемо да то разјашњење нађемо. При томе не треба заборављати, да Библија није написана строгом математичком тачношћу, и да је она пуна симбола, метафора и пјесништва. Библијски писци нијесу сви били сувременици и живи свјedoци оних историјских догађаја у животу јеврејског народа, које они описао, него неки између њих писали су по предању, које није могло свагда сачувати догађаје прошлих времена у такој пуноћи и јасности, као што то треба у историји. Услијед тога у историјским одсјецима Библије сасвијем природно могла се показати у неким мјестима непотпуност и тамноћа. Према томе, ако нам и асириологија пружи данас са својим открићима какве нове податке, да та тамна и непотпуна мјеста у Библији боље разумијемо, ми ћемо са благодарношћу примити и ту науку, као спољно средство за потпунији библијски егзегез, и поклонимо се људима, који труд свој улажу да пронађу старе споменике, који би нам могли помоћи да јасније видимо и разумијемо божји промисао, који је руководио стари Израил, и дао нам ону свету књигу, која саставља основу вјере наше.

Али асириологији не може се још данас признати такав значај, јер ова наука није још достигла такво развиће, и постала тако позитивна по својим резултатима, да би могуће било сматрати је за библијски егзегез потпуно поузданом спољном науком. Наука је ова тек у заметку своје, и резултати њени нијесу још тако чврсти и непорјециви, да би се по њима могло у строгоме смислу судити и о таквим питањима, о којима ни она сама још није на чисто. Да би једна наука могла бити авторитетном при ријешавању питања друге науке, иста наука мора да има чврсту основу,

и тек тада она може својим резултатима да утиче на друге. Међутијем асириологија те основе сасвијем још нема, и то просто с тога, што ту основу њену саставља једино и готово искључиво бабилонско асирска литература клинастога писма,¹ у којој литератури не може се још данас научно признати, да је све строго аутентично и јасно. Универзитетски професор у Бону др. Е. Кениг овако о томе пише: „Треба имати на уму да није све оригинално што се нашло около Еуфрата и Тигриса. Јер поглавито за библиотеку Асурбанипала (668-626. пре Хр.) били су приређени од царских писара само пријеписи. У таквом пријепису из 7. вијека сачувао се и гилгамски епос, на једанаестој таблици којег описан је велики потоп. Овијем лако се могла бар нека алтерација у опису поткрасти. Осим тога, асирско-бибилонски списи показују често и разлику у начину читања. На прим. постоји у једном тексту разлика у читању, *ku* и *ki*, *namkur* и *bušu*, и издавач овога текста опажа за *ki*, да је то јасна погрешка писања. При томе, они писмени споменици Ниниве и Бабилона нијесу избјегли судби свију других литература, да се при преписивању текстова показаше измјене. Уз то ови су споменици дијелом изломљени, као таблице епоса о постанку свијета, које такођер потичу из 7. вијека, па осим тога није поуздан ни сами ред, како је тај постанак текао. Уопће споменици ови по смислу своје нијесу свагда несумњиви, и морала се често констатовати непријатна чињеница, да поједини знаци у различним мјестима имају различну вриједност. Ови списи клинастога писма нијесу ни строго објективни историјски документи, као што би се то хтјело радо да мисли, тобоже с тога што су они изрезани на тврдом материјалу, који се не може кварити. Али дотичне плоче или цилиндри били су при Еуфрату и Тигрису онако обични материјал за писање, као што је у другим мјестима био слични томе други материјал (папирус и др.), тако да изрека, која је код нас уобичајена за хартију, на Еуфрату и Тигрису могла је лако гласити: „плоче трпе свашто”. И друга још слична разлагања наводи Кениг да докаже, како у бабилонско-асирској литератури клинастим писмом није све онако несумљиво аутентично и јасно, као што се тврди.

Покрај свега тога ипак већина асириолога, не мотрећи на ову несталну подлогу своје науке, хоће ипак да прикажу своју науку као искључиво мјеродавну за историју старога доба у поменутиим предјелима, и као да једини правилни пут, који може повести да се разумије историја израиљскога народа, то је асириологијом; и дошљедно томе ударају већ у крајност, да при изучавању старога завјета може асириолог да буде сасвијем без помоћи богослова. И у ову је крајност ударио и наш Делић. Одушевљени асириолог, у иначе племенитом заносу за својом науком, Делић ријешава најтежа питања из старозавјетне историје са таквом самопоузданошћу, да изгледа е је то пошљедња ријеч науке. Чак и за онака питања, за која и сам признаје, да научна критика није још коначни свој суд изрекла, Делић не ће да никакво ограничење постави,

него их на основу бабилонско-асирских споменика приказује као ријешена. Ово очито показују она прва два његова предавања, особито прво. Кад му је ово било од противника, пребачено, он је у опровргавању тих својих противника послје отворено казао, да се мора сматрати у напријед „Babel als Interpret und Illustrator der Bibel”, и према томе да се старозавјетна богословска наука може сматрати сувишном, јер сами они бабилонско-асирски споменици потпуно су довољни да се растумачи и разјасни све у Библији.

Опћи садржај Делићевих оних предавања видјели смо. Да прегледамо сада главне тачке тих предавања. А то су: потоп, створење свијета, пад првих људи, декалог, суботњи одмор и монотеизам. Остале су од мањег значаја.

Шта учи Библија, и посебно хришћанска библијска наука о томе, познато је. Упоређење тога са оним што је Делић навео, изложили су они многи писци, који се у штампи осврнуше на његова предавања. И то су изложили тако исцрпно и са толико познавања, како саме Библије, тако и свих оних бабилонско-асирских споменика, на којима се Делић оснива, да је довољно овдје навести оно, што је о томе штампом издано.

Историјска страна Делићевих предавања може се мимоићи. И ту има много и много проблема тичнога, али има и ствари, које су доказане и јасне. Ако асириологија буде у стању утврдити непобитним доказима и све оно из историје древног истока, што за сада још сумњивим се приказује, библијска наука биће јој благодарна, и радо ће је примити за спомоћну науку у тумачењу Библије, као што за такве прима поједине друге науке. Али историјски материјал у Библији има тек другоступни значај упоредо са религијским елементима, које она садржи. Управо ови религијски елементи главно су, јер они нам показују библијски поглед на свијет, а то је: да је Бог створио свијет, да је послје гријех се у свијету појавио, и кад је гријех завладао свијетом, да је наступио опћи потоп, као казна за гријех; кад се за тијем размножише народи и незнабоштво завладало, тада је Бог из многих незнабошких народа одијелио себи један изабрани народ, којему је открио право познање Бога. Па баш овом библијском учењу о свијету пориче се сада основа и оригиналност, те се то све приписује Бабилону, из чијих споменика да је „неки свештенички научник саставио прву главу генезиса”, и према томе да све оно што постоји у нашој вјери из старозавјетног св. писма, све то да је само туђа митологија, посебно, бабилонска религија. Да видимо.

1. У Библији постоје два описа о потопу, која су спојена у једно у I књ. Мојсијевој (гл. 6-9). Од ових описа једно има нешто сличности са бабилонским у главним спољашним цртама. Из овога је Делић извео, да пошто је бабилонски опис много старији од библијског, то је онај први послужио извором за овај пошљедњи. По начину како је он то приказао у

својем првом предавању, могло би се мислити да тако и јест, јер је он изоставио да наведе, како се „богови уплашише од потопа, побјегоше и потекоше к рају Ануса, и као пси из вежње ударише на ограду раја”; како послѣ потопу „налетјеше као мухе около жртве, што је тада Ксисутрос пружио”, и како се послѣје „велика кавга заметнула између богова”. Ове саме околности показују већ велику разлику између онога како је потоп приказан у Библији, и како је то у бабилонском извору испричано, и да је библијски опис сасвијем самосталан. Овај библијски опис проникнут је строго етичким монотеизмом и нема у њему трага ових елемената, које налазимо у бабилонском опису, и који су далеки од сваке религиозности и морала. Потоп није ту пошљедица слијепе мржње богова према људима, ради које су ови дозволили потоп, а тада се и сами од тога уплашили, него на строгом моралу основана и пресуђена казна праведнога Бога над загрјезлим у гријеху људским родом; спасење дотичне породице од потопа није ту тек случајно расположење божанства наспрам те породице, него исказ божанске милости наспрам човјека, који је Бога штовао, и који се праведан и добар сачувао при општој покварености. Ништа узвишенијега у бабилонском оном опису нема код богова, који су у непрестаној кавзи међу собом, који један другоме лажу и заваравaju се, који човјека сада кваре а сада маже, а да ни сам човјек не зна зашто; који се плаше сами своје пресуде, који лажу као пси из вежње, или опет као гладне мухетине купе се на примамљиви мирис жртве. Између оног бабилонског описа о потопу и поступања оних богова при томе, и односног библијског описа о праведном и милостивом Богу, није могуће наћи никакве унутрашње везе. И ова недогледна разлика између једног и другога учврстила је још јаче дух откривења, дух пророчански у Израилу, који је дао старом предању о потопу религијско-истинити, и с тога трајни значај.

2. Исто као у говору о потопу, изоставио је Делић важно мјесто из бабилонског документа у говору свом о постанку свијета. У оном документу почиње опис створења свијета овако: „Кад горе небо још није било добило име своје, нити је доље земља још позната била, Апсу (оцеан) први између свију, који их је произвео, и Тијамат (неизмјерна маса вода), из које је све потекло ... кад од богова још ниједан није постојао, кад никаквог још имена није било, нити је ишта још било одређено, тада постадоше богови, и то најприје Лакму и Лакаму...” По овоме види се, да су Бабилонјани сматрали постање божанства једним моментом процеса постања свијета, и у томе процесу и постанак Мардука, правога, по бабилонском учењу, произвођатеља свијета. Стари завјет међутијем каже нам, да је дух божји постојао прије материје, и да је тај дух божји замислио и створио свемир. Кад се објективно и без предзачете мисли ствар уочи, у бабилонском опису о постанку свијета види се двоје: цијелу му је на првоме мјесту да узвелича Мардука, бабилонског градскога бога, дакле митичко оправдање и идеја о свесвјетском бабилонском

господству; затијем овај је опис у основи својој митус о природи, који показује побједу јутарњега сунца над ноћним мраком, и прољетњега сунца над хаотичком грозотом зимњих поплава у бабилонским приводним долинама. А од куда је управо постао свијет, то је у бабилонском митусу тек споредно наведено. Кад се испореди бабилонски митус о постанку свијета са овим, како је то описано у I Мојсијевој књизи, не може се други утисак добити, него да између оба описа постоји неизмјерна далечина: овамо виде се незнабошки богови у дивљој борби један противу другога, а овдје једини Бог, који говори и по чијој ријечи све и бива. Нико до сада, осим Делића, није нашао сличности између бабилонског и библијског описа о постању свијета, и он је једини у свом асириолошком заносу могао казати, да „свештенички научник, који је саставио прву главу генезиса” (а то би по нашему био Мојсеј), није ништа самосталнога, а још мање по божјем надахнућу, написао, него само се постарао да уклони чим може више све митолошке црте из бабилонскога описа о постанку свијета. У осталом, кад би се баш и допустило што се допустити не може, да има каква црта сличности између једног и другог описа, тежина питања у овоме није у томе, како је овај свијет створен, него ко га је створио. А ово управо и јест оно што саставља узвишеност старозавјетног учења о створењу свијета, пред којим свако друго учење није него прости митус.

3. О заповједима божјим, које су у Библији, Делић спомиње са великим уважањем, али не признаје им божанско происхођење, него само човјечанско, и то с тога, што 5. 6. и 7. заповјед потичу из природне тежње човјекове о самоочувању. Ово су и прије Делића поједини рационалисти изrekli. Допустивши, да се оне три заповједи и налазе код многих пак и код свих других древних народа, сав декалог ипак се нигдје не налази, него само код израиљског народа. Онакав, какав је он на Синају објављен, он је наузвишенији чин божанског откривења на земљи: „Ја сам Господ Бог твој”. Ако се оне три заповједи, на основу којих хоће Делић да порече божанско происхођење свега декалога, и налазе у законима бабилонскога цара Хамураби око 2250. године пре Христа, дакле за неколико стотина година пре Мојсија, оне се налазе тако исто и у законнику Шу-кинга старих Китајаца, и у ономе старих Египћана; па ипак никоме још није пало на ум доказивати, да ради ове околности библијске божје заповједи потичу из Китаја или из Египта, као што то Делић хоће на силу да докаже, да оне из Бабилона потичу. Хамураби је био мудри цар и велики законодавац, али да нема никакве везе између законодавства овога цара и синајског законодавства, то је јасно и чисто доказао чак и бранитељ Делићев, сакски парох Јеремија у посебној расправи изданој ове године о законодавству Мојсијевог упоређеном са Хамурабијевим законодавством. Заборавио је при овоме, као уопће у својим предавањима, Делић на дух декалога, а посебно на то, да Хамурабијеви закони само човјечански су закони, који су обвезни били за његове поданике, а декалог је божји закон, који везује

без разлике све људе на земљи, од првог до пошљедњега.

Између божјих заповједи има и она о поштовању суботе. И за ово каже Делић да потиче из Бабилона, а на основу наведених у његовом предавању података, које смо споменули (стр. 8). У овоме Делић је прешао границе свог заноса асириолошкога, можда још више него у осталим питањима; особито кад из бабилонског извора изводи чак и хришћански недјељни празник, који се у многоне разликује и од саме старозавјетне суботе. Истина је, да су у једном бабилонском календару за два мјесеца забиљежени дани 7, 14, 21. и 28. као дани почитка, у којима ни цар, ни свештеници, ни мударци не смију никакве службе обављати, и као дани за кајање, да се увријеђени богови умилостиве, али спомиње се и 19. дан свакога мјесеца, као особити дан; и сасвијем није одређено, да ли се она одредба тиче и осталих мјесеци, и да ли она важи и за сав народ. При чему, бабилонски односни пропис разликује се од израиљске суботе не само тијем, што је он везан непосредно са мјесечним мијенама, дочим израиљска седмица тече без прекида кроз сву годину, него поглавито тијем, што у истом пропису сасвијем нема религијске мисли о посвећењу одређенога дана божанству, ни човјечанске о почитку од рада и за слуге и за животињу. Па није сасвијем одређено ни то, да се управо ријечју *šabattu* означају баш сви они дани. Него баш и да је постојао у Бабилону седмични период времена, ипак у Израилу субота има сасвијем посебни значај, а и да се не говори о новозавјетној недјељи, као дану, у којем се излива пуноћа божјег благослова.

4. О првом гријеху човјека нема никаква спомена у до сада откривеним споменицима клинастога писма. Али Делић је хтио да прикаже да библијски опис и о томе потиче из Бабилона, и то на основу једне пронађене старо-бабилонске слике. Видјели смо (стр. 13) шта је он о томе казао, а слику је репродуцирао на 38. страни својег првог предавања. Па шта показује та слика? Двије особе обучене, које сједе на двјема столицама и обје подједнако пружају руке к стаблу „познања добра и зла”, а иза једне, ваљда женске, особе стоји змија. Ту су дакле двоје, мушко и женско, обучени већ прије него што ће згријешити, и обоје заједно замишљају гријех. Ко познаје опис Библије о паду првог човјека у гријех, може ли ишта сличнога у томе наћи између библијског описа и наведене слике? Неоснованост Делићеве тврдње о овом питању истакао је и сам његов једномишљеник, Гункел.

5. Прелазећи остала мање значајна питања, која је додирнуо Делић у својим предавањима, погледајмо на главно питање, питање о монотеизму. По Делићу, постојао је монотеизам и у бабилонској религији, и дошљедно, пошто је та религија много старија од израиљске, то је и монотеистичко учење Библије у својој основи бабилонско. Видјели смо, како то Делић приказује у својим предавањима (стр. 15). Он не само што налази у религији Бабилона етички монотеизам, него он мисли да је у дотичном бабилонском документу из доба Хамурабијева нашао и име

Јаве, у вези Ja-h-ve-ilu, Ja-ve-ilu, Ja-u-um-ilu, то јест, Јаве је Бог, и разјашњује: „Јаве, који јест, који вјечно постоји, који се никад не може измјенити, за којег не постоји, као за нас људе, сутра или јучер, него који, од рода у род над звјезданим сводом који се вјечно креће по утврђеним законима, живи и дјелује, то име Јаве својина је управо оних номадских племена, из којих су хиљаду година кашње имали да потеку синови Израиља”. Узвишене ове атрибуте божанства Делић није поцрпио из бабилонског оног документа, јер то му онај докуменат сасвијем не казује, него је он те атрибуте узео из Библије и приложио их арбитрарно бабилонском Јаве. Па разумијевајући, да тим није ипак ништа добио код ученога свијета за свој тезис, он се стара да то потврди из самог појма ријечи Пц или П, и каже да та ријеч значи „цијел”, то јест „цијел чезње човјекова срца,” па додаје, да „природно та цијел не може бити него једна сама”. Налази он ту ријеч састављену са другим ријечима, која тада означаје лична имена, као „Бог је дао”, „Бог с тобом” итд. Али и сва ова овако комбинирана имена сасвијем не означају нешто специфички монотеистичкога, јер у таквом случају требало би сматрати и старе Грке монотеистима, пошто и код њих сличних комбинираних личних имена има, као: Теофил, Теодосије, Теоксен итд. Налазе се дакако трагови монотеистичких идеја и код Бабилоњана, као и код других древних народа са већом културом; али те су идеје у основи све само пантеистичке, и показују само чезњу појединих виших умова к вишем неком бићу, а никако освједочење у савјести и свијести човјека о постојању једног вјечног великог непознатог. Јер велика је разлика у томе, да ли човјек ма и највишом душевном снагом тежи да позна тајну божју, и можда у мистичком одушевљењу држи да је у њу и проникао, или пак да он јасно и несумњиво чује и уважава божји глас, који му каже: не бој се, ти си мој, и ја сам Господ Бог твој. Познање тајне божје није постало у Израиљу путем рефлексije, него се јавило кад је човјек сам видио божју правду и божји промисао о њему и о свему свијету онако, како му је то пророковано било.

У колико се до данас познаје бабилонско-асирска религија из откривених споменика,² она је била и остала скроз политеистичка са безбројем разне врсте богова и испуњена анимистичким елементима, премда је круг признатих богова и имао монархијско уређење; и дотичном богу, који се у даној прилици призивао, прилагали су се такви атрибути, који су показивали његов господарски положај између других богова. Тако на прим. бог мјесеца Sin славио се као „Господ, књаз богова, милосрдни, извор свега бића, створитељ богова и људи, најузвишенији, најпревасходнији између браће му, богова” итд. Али све ово у основи били су тако рећи комплименти, који су се у другој прилици чинили и осталим боговима. Бабилонски богови имају и узвишених црта на себи: гледају милостиво на људе кад право поступају, мрзе и казне неправду и насиље, они су и милосрдни наспрам невољника, који им се

обраћају, и награђују оне који су им одани; али уједно у њима су и све оне порочне црте, које су условљене постанком њиховим из природе, те као што они у међусобном саобраћају не избјегавају пријевару, лукавство и блудност, тако исто то показују и наспрам људи, ако им нијесу довољно покорни и не одају им оно поштовање, какво они желе; а што је најгоре, свирјепост и блудност богова бабилонских имају религијско посвећење: проституција, као чин религијски, била је саставни дио култа богињи Истар (Астарта). Свезнајући и свугдје присутни, нијесу били ови богови, као што то Делић наводи, јер они крију један од другог своје тајне, тек кроз разне посланике дознају шта бива у удаљенијим мјестима, и треба да буду упозорени кад имају да отклоне разне опасности, што им пријете.

Бабилон несумњиво је био полазна тачка многих културних елемената за сусједне, па и даље предјеле, али религија, овај фактор који је вијенац сваке културе, има своју класичку литературу само у Библији. Нека и буде Бабилон „das Nim Vorderasiens”, као што Делић хоће, али оно што саставља животну тачку Библије, то је потекло из надприродног извора, и мора се сматрати класичком у овоме питању изрека професора Кенига: *In Babel strebte die Menschheit zum Himmel, in der Bibel ragt der Himmel in das arme Menschenleben hinein!*

Ја сам привео колико ми се учинило нужно да се види неоснованост онога, што је проф. Делић навео у својим предавањима о одношају између Библије и Бабилона. Ту Делић није остао вјеран исказаној тежњи својој да покаже бабилонске споменике као спомоћно средство да се протумачи и разјасни Библија, него је испало сасвијем друго; испало је, да је бабилонска култура била извором за све оно, о чему говори Библија: створење свијета, први гријех, десет заповједи божјих, светковање седмога дана и све остало, па чак и основа библијске религије, познање јединога Бога и само име божје, Јаве, све то није Богом откривена наука, него то је све постојало у Бабилону за много вијекова прије Мојсија, и из Бабилона то је прешло у старозавјетно св. писмо, само у чистијој, строже монотеистичкој форми. Ово је језгра свега, што је Делић изложио у својим предавањима.

Појаву оваквих теорија и аргументација о Богом откривеним истинама, могуће је замислити само у протестантизму, у којем је Библија све у строгом смислу и у којем се авторитет цркве, као тумача Библије, не признаје. У самом почетку протестантизма Библија се сматрала Богом надахнутом књигом и признавао јој се безусловни авторитет у свима религијским питањима. То је трајало за два вијека, и саставља у историји протестантизма библијски период. Представници његови данас су још протестански ортодоксали. Али протестантизам по својем основном учењу пориче авторитет цркве у тумачењу Библије: тај авторитет он је замјенио субјективизмом, индивидуалним разумом човјека. Појмљиво је по себи, да овај разум човјеков, који је непоуздан у суђењу, који је

непостојан и подвргнут свакојаким страстима, морао је мало по мало довести Библију до стања, у какво човјеков разум ставља сваку другу књигу или писмени споменик старога доба. Почео је он да подвргава својој критици књиге св. писма и садржај тих књига, и дошао је најпослије до тога, да је искључио из Библије све оно, што није могао он да појми по обичним природним законима: искључио је из ње све што је надприродно. И наступио је тада, послије библијскога, период рационалистички.

Деструктивни карактер рационализма, познат је и одвише. А најновији нам је примјер тога сада Делић. Ово појимају и сами протестанти; и тијем се тумачи сва она узрујаност, коју су изазвала Делићева предавања у Њемачкој. Устала је противу тога и сама влада у Њемачкој. У пруском господском дому (Herrenhaus) јавно је о томе поведена ријеч у сједници од 3. априла 1903. У тој сједници владин извјестилац дигао је глас противу модерног „негативног” богословља, које пориче, или бар у сумњу ставља хришћанско откривење. „Господа тога правца”, рекао је тај извјестилац, „морали би више настојати, да испитују путеве божјега промисла, него ли да у сумњу доводе биће божје и да омаловажавају чине тога промисла. Вјера је нешто трансцендентално, до чега наука не досиже. Ја не мислим нападати на слободу науке или на слободно научно истраживање. Али има разлике између слободног истраживања и безграничне слободе у јавним предавањима. Особито професори богословља морају пазити, да не стављају својим предавањима ученике своје у двоумицу о темељним истинама вјере; и влада мора уклонити са службе такве професоре, који поричу божје откривење, који Спаситеља избацују из јеванђеља, који не признају јеванђељу божанско происхођење и који поричу чудеса.” У истој сједници граф Хохентал устао је и противу Делићевих предавања, а посредно и на само берлинско оријенталско друштво. Споменуо је наиме како се у новије доба показало, да се неистинити научни податци у свијет турају, и како се то у јавности расправља. „Опровржења Делићевих предавања јавила су се умјеснима”, каже тај граф, „али су и задоцњена, јер су она предавања заразила многе побожне душе.” Признаје позитивне Делићеве заслуге за науку, али његова предавања имају антибиблијске тенденције и шкодљива су, јер исте тенденције хватају корена у народу. Напомиње затијем, како оријенталско друштво мора бити опрезно у својем јавном раду, да не би лијепи друштвени мото: *ex Oriente lux*, извргао се у протуположну форму: *ex Oriente nubes*.

Нашао је потребитим да устане противу поменутих антибиблијских тенденција асириолога, и посебно професора Делића, и сам њемачки цар Вилхелм II. Царево писмо ја предпостављам да је добро познато, јер су га мал не све главније политичке новине прештампале. На разне начине су у штампи оцијенили ово царско писмо. Најправилнија је, по мојем мишљењу, она оцјена, коју је написао старокатолички епископ Теодор

Вебер, и у априлу ове године у Бону издао. Завршује ту своју оцјену епископ Вебер овако: „Не само у своје име, него сигурно и у име многих других, осјећам се ја побуђеним да од свега срца захвалим Његовом Величанству цару за његово богато по садржају, узвишено, строго хришћанско и темељито образложено писмо адмиралу Холману. Овијем је писмом он пред цијелим свијетом показао добру свједоцбу и одао част Цару царева, чин, који не ће, ја се надам, остати без благослова ни за њега, ни за његов народ.”

Оријенталско друштво берлинско заслужује сваку похвалу за рад свој да пронађе и открије старе споменике на истоку, посебно у некадашњем асирско-бабилонском царству, и тијем да обогати науку у многим питањима древне историје истока, која су и данас још тамна и неријешена. Признаје то друштво, да запад одживљује свој вијек и да том западу треба свјетлост са истока, да му даде нови живот. Ово је своје признање то друштво изрекло усвојивши за свој мото: *ex Oriente lux*. Кад се узме у обзир све, може се казати, да таква мисао истога друштва није погрешна. И као што је оно за мало година свога постојања радом својих чланова фактички у многome погледу обогатило науку на западу, тако ће је оно без сумње и даље обогаћавати, и оправдаће дјелом онај свој мото. Само треба да исто друштво држи себе у границама своје задаће, и да не скреће са поглавито историјскога поља, на које је оно себе од почетка поставило. Ако ли пак оно хоће да пријеђе на поље богословско, као што је то сада учинио проф. Делић, и друштво му је ово *tacite* одобрило; у таквом случају онај друштвени мото мора добити други значај, према новој друштвеној задаћи, која би сигурно по пошљедицама много благословенија била од садашње. А то је: да би њемачки и други протестанти познали онај деструктивни процес, који се опажа у њиховом религијском животу од преко двије стотине година, и који их је довео готово до безвјерства. Посебно пак у оваквом случају задаћа би се ова морала састојати у томе, да се протестанти упознаду са хришћанским истинама, које источна православна црква чува и данас неповријеђено онаквима, какве су оне биле у почетку хришћанства, и какве су оне биле утврђене у периоду васељенских сабора. Тијем би се отклонило безвјерство, које данас пријети свима оним многим милионима људи, који се протестантима зову, и који би тијем постали онакви чисти и прави хришћани, какви су били предци њихови у вријеме апостола Њемаца св. Бонифација. У питањима хришћанске вјере важи од памтивјека идеја, да свјетлост у томе долази са истока. Ако њемачко оријенталско друштво пријеђе на богословско поље и усхтје да развије, као што изгледа да је почело, свој рад и на том пољу, не ће оно моћи а да не нађе на истоку ону свјетлост, која се чува у православној источној цркви и која је данас протестантима неопходно потребита, да би могли опет постати оно, што су им предци некада били.

Ex Oriente lux! довикнуо је пре неколико деценија пок. професор Овербек англиканским богословима, и глас их је тај покренуо да ступе у договор са богословима грчке и руске цркве, како би се англиканска црква реформирала по типу источне православне цркве. Радња се ова озбиљно и са пуно љубави продужава и данас, и надати се је, да ће она Божјом помоћу и успјехом се увјенчати. Мисао да је ex Oriente lux, покренула је и пок. Делингера на познати његов рад послје 1870. године. У томе правцу и данас енергично раде њемачки старокатолички богослови. Ова два примјера морала би поучна бити и за њемачке протестантске богослове.

И овијем ја завршујем ово своје писмо. У колико сам најбоље знао, ја сам се постарао да на брзу руку извршим задаћу, коју ми је Ваше Преосвештенство задао, да Вам разјасним данашње ово питање о „Babel und Bibel”.

Будите задовољни овијем. Попис мени познатих расправа, наштампаних поводом Делићевих предавања, прилажем Вам овдје. Ако желите још каква разјашњења, радо ћу Вам их дати у другом писму. Међутијем, препоручен Вашим св. молитвама, остајем

Преосвештенству Вашем искрено одани
Ман. Драговић, 18. јула 1903.
Епископ Никодим

+ + +

---

¹ Клинасто писмо названо је тако по спољашњем облику, писмених знакова, који га састављају. Елементом је овога писма клин (Keil, cuneus), у различном положају. Употребљавало се ово писмо у древној Асирији, Бабилонији и Ниневији, и оно се налази на плочама, обелисцима, цилиндрима од гњиле, инструментима и другим предметима, што се данас у оним предјелима ископавају. Писмо је ово силабичко, а не фонетичко, тако да сваки знак означава један слог, а не звук, као у другим писмима; при чему један исти знак (клин) у оваквом или онаквом положају има различно значење, ради чега бива често пута врло тешко прочитати споменик на таквом писму и схватити му прави значај. Постало је ово клинасто писмо из старијега писма јероглифског, а по облику простије је од овог пошљедњега.

² У чему се састојала, то је показао С. Глаголев у расправи „Ассирово-вавилонская религија», Москва, 1900,